

TARİHTE TÜRK-LEH İLİŞKİLERİ ÇERÇEVESİNDE GALİÇYA'DA ŞEHİT OLAN TÜRKLER VE ŞEHİTLİKLER ÜZERİNE BAZI TESPİTLER*

Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ**

Öz

Birinci Dünya Savaşında Türkiye- Polonya tarihî dostluğuna köprü olabilecek bazı gelişmeler yaşanmıştır. Büyük bölümü bugün Polonya sınırları içinde bulunan Galiçya coğrafyasında, pek çok Osmanlı-Türk askeri şehadet mertebesine ulaşmıştır. Şehitlerin sayısı bugün bile tam tespit edilebilmiş değildir. Ancak, değişik verilerden hareketle Galiçya cephesinde Osmanlı kuvvetlerinin toplam zayıyatının 15.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Diğer yandan, Türkiye'nin Varşova Büyükelçiliğinin 1935-1937 yıllarındaki yazışmalarından anladığımıza göre, Galiçya bölgesinde 26 veya 30 yerde şehit mezarı bulunduğu halde, günümüzde bölgede Türk Askeri Ataşeliği sorumluluğunda ancak 15 Türk şehitliğinin varlığı, bize henüz tespit edilememiş şehit mezarlarının bulunduğunu göstermektedir. Bu araştırmada tarihte Türk-Leh ilişkileri çerçevesinde, Galiçya cephesi, bu cephede şehit olan Türkler ve şehitlikler konusu belgelerin ışığında analiz edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Galiçya Cephesi, Polonya, Galiçya'da Türk Şehitleri.

Some Findings upon Turkish Martyrs in Galicia and Martyrs' Memorials Therein on The Basis of Turkish-Polish Relations

Abstract

Throughout the First World War, the history witnessed some events which could act as a go-between to stimulate the historical amity between Turkey and Poland. A great number of Ottoman-Turkish soldiers were once martyred in the Galician region, the great part of which lies within the modern-day border of Poland. The number of soldiers martyred in the region is still ambiguous. However, taking various data into consideration, the number of total casualties of Ottoman forces in Galician front is assumed to be approximately 15.000. On the other hand, it is understood from the official correspondence performed between 1935 and 1937 by the Turkish Embassy in Warsaw that there appears to be 26 or 30 martyrs' graves although the Turkish Military Attaché in the region is in charge of only 15 Turkish martyrs' memorials, which suggests that there are

* Bu araştırma, Türk Tarih Kurumu ve Varşova Üniversitesi'nce 06-08 Haziran 2014 tarihlerinde Varşova'da düzenlenen "Türkiye -Polonya İlişkilerinde Temas Alanları (1414-2014) Uluslararası Konferansı"na tarafımızdan farklı adla sunulan bildirinin bir bölümünün genişletilmiş ve gözden geçirilmiş halidir.

** Necmettin Erbakan Üniversitesi, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı - Konya/ Türkiye
nkostuklu@konya.edu.tr

some further martyrs' graves in the region pending to be discovered. This study hereby concerns a factual analysis of the issues of Galician front and Turks martyred therein as well as martyrs' memorials in the region on the basis of Turkish - Polish relations in history.

Keywords: First World War, Galician Front, Poland, Turkish Martyrs in Galicia.

1. Giriş: Tarihte Türk-Leh¹ İlişkilerine Genel Bir Bakış

Tarihte Türklerle Polonyalıların ilk karşılaşmaları Avrupa Hunları ve Avarların 5.- 9. yüzyıllar arasında Avrupa'ya geçmeleriyle başlamış ise de bu dönem hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Ancak, Türklerin Polonyalılarla diplomatik ilişkilerinin 600 yıllık köklü bir geçmişe dayandığını biliyoruz. Osmanlı kaynaklarında, diğer Avrupa toplumları arasında Polonyalılara ayrı bir önem verildiğini, Polonyalıların da Türklere karşı çok farklı bir sevgi ve dostluk duygusu içinde bulduklarını görüyoruz. Nitekim Es-Seyyid Mehmed Emin Vahid Efendi'nin bizzat yaşadıklarını dile getirdiği sefaretnamesinde vurguladığı üzere, Polonyalıların Türklere yakınlığı ve sevgisi "*derece-i kemalde*" idi². Tabii ki, tarihte devletlerarası ilişkilerde çeşitli dengeler ve gelişen şartlar çerçevesinde inişler ve çıkışlar olabileceği gibi, Türklerle Polonyalılar arasında da zaman zaman problemlerin ve mücadelenin yaşandığı bilinen bir gerçektir. Ancak şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki kısa bazı dönemler hariç, ilişkiler genellikle dostluk havası içinde seyretmiştir. 18. yy. boyunca Polonya'nın yaşadığı zorluklar karşısında Osmanlı Devleti, Polonyalıların yanında yer almış ve bağımsızlıklarını kazanmaları yolunda onlara yardım elini uzatan nadir devletlerden birisi olmuştur. Takip eden süreçte Türkler, Polonyalı göçmenlere kucak açmıştır. Bu dostluğun bir işareti olarak İstanbul yakınlarında Polonyalılar için Polonezköy adıyla bir köy kurulmuştur. Tarihi dostluğun bir devamı olarak Lozan Antlaşması'nın diğer Avrupalı devletler tarafından imzalanmasından bir gün önce Türkiye Cumhuriyeti'ni ilk tanıyan Avrupa devleti Polonya Cumhuriyeti olmuş ve Türkiye ile Polonya arasında diplomatik ilişkiler kurulmuştur.

Türkiye-Polonya tarihî dostluğuna köprü olabilecek bazı gelişmeler de Birinci Dünya Savaşı'nda yaşanmıştır. Önemli bir bölümü bugün Polonya sınırları içinde bulunan Galiçya coğrafyasında, pek çok Türk şehâdet mertebesine ulaşmıştır. Yakınçağ Türk tarihinde Türkiye-Polonya ilişkileri

¹ Dönemin yazışmalarında ve kaynaklarda eş anlamlı olarak bazen "Leh" bazen de "Polonyalı" ifadesi yer aldığından, araştırmamızda metin boyunca her iki kavram da kullanılmıştır.

² Es-Seyyid Mehmed Emin Vahid Efendi'nin Polonya seyahati ve Polonyalılar hakkındaki değerlendirmeleri hakkında bkz., Yavuz Ercan, "Seyyid Mehmed Emin Vahid Efendi'nin Fransa Sefaretnamesi", *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Ankara Ocak 1991, sayı:2, s.78 vd; ayrıca Vahid Efendi'nin Lehliler hakkındaki güzel söz ve kanaatleri ve Türk Edebiyatında Lehliler hakkında ayrıntılı bir çalışma için bkz., Sema Uğurcan, "Türk Edebiyatında Lehliler", *Osmanlı Araştırmaları XXVIII- Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu'na Armağan IV*, İstanbul 2006, s.257-280

denildiğinde şüphesiz Galiçya cephesi, savaş sırasında Türk-Leh ilişkileri, şehit düşen Türkler ve şehitlikler meselesinin öncelikli konular arasında yer aldığı düşünülmüş ve bu çalışmada ele alınmıştır.

2. Galiçya ve Bu Cepheye Şehit Olan Türkler

Birinci Dünya Savaşı sırasında Galiçya; Avusturya- Macaristan İmparatorluğu'nun bir eyaleti olup, doğusunda Rusya'ya ait Podolya ve Baserabya eyaleti, kuzeyinde yine Rusya'ya bağlı Polonya, güneyinde Karpat Dağları ve Macaristan, batısında Silezya ile çevrili idi. Günümüzde ise bu coğrafyanın büyük bir kısmı Polonya'nın güney-doğusunu ve Ukrayna'nın batısını içermektedir. Bir başka ifade ile: Krakow, Tarnow, Stalowa, Rzeszow, Przemysl, Krosno ve civarı Polonya şehirleri ile Lwow (Lemberg, Lviv)³, Ternopil, Delyatyn (Nadvirna), Zolochiv ve civarı Ukrayna şehirleri tarihte Galiçya olarak bilinen coğrafyada yer almaktadır. Doğu Galiçya'da Ukraynalılar bulunmakla birlikte, Galiçya halkının büyük bölümünü Lehler oluşturmaktadır. Dolayısıyla, Galiçya dendiğinde öncelikle Leh kültürü ve etkisi akla gelir. Bu coğrafya, başta maden kömürü, petrol ve bazı maden tuzları olmak üzere zengin yeraltı kaynaklarına ve sert iklimine rağmen verimli topraklara sahip bulunduğundan, tarih boyunca komşu devletlerin ilgisini hep çekelemiştir.

Galiçya'nın son yüzyıllarda Polonya ve Rusya arasında egemenlik mücadelesine sahne olduğunu görüyoruz. Bir ara tamamen Avusturya hâkimiyeti altına girmiş ise de 1846'daki millî ayaklanma ile Avusturya parlamento ve hükümetinde ayrı bir eyalet olarak temsil edilme hakkını kazanmıştı. Müttefiklerin Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgilerine kadar Galiçya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun bir eyaletiydi. Savaşın başlangıcında Galiçya'ya göz koymuş ve uzun süredir hazırlık yapmış bulunan Rusya, Eylül 1914'te Doğu Galiçya'yı işgal etmiş ise de 1915 Mayıs'ında Alman-Avusturya taarruzu karşısında çekilmek zorunda kaldı. Ancak savaş süresince söz konusu coğrafyada çetin mücadeleler hep devam edegeldi.

Savaş planına göre, Almanlar, batıda Fransa'yı devre dışı bırakacak ve bu sürede Avusturya- Macaristan da doğuda Rusları oyalayacaktı. Ancak Avusturya-Macaristan burada başarılı olamayınca Almanlar, Doğu Cephesi'nin merkezi Galiçya'ya Türk kuvvetlerinin gitmesi konusundaki Enver Paşa'nın teklifini kabul etti. Daha önce Çanakkale'de savaşmış ve savaş tecrübesi bulunan 19. ve 20. Tümenlerden takviye ile yaklaşık 30.000 mevcutlu 15. Kolordu oluşturuldu. Kolordu komutanlığına Yakup Şevki (Sübaşı) (daha sonra Cevat Çobanlı) getirildi. 19. Tümen Komutanı Mehmet Şefik (Aker), 20. Tümen Komutanı Yasin Hilmi idi. 23 Temmuz 1916'da başlayan taburların sevkıyatı 11 Ağustos'ta tamamlandı. Kolordu karargâhı ise 8 Ağustos'ta Uzunköprü'den

³ Leh literatüründe Lwow olarak bilinen şehir, Ukrayna dilinde Lviv, Alman dilinde Lemberg olarak adlandırılmıştır.

hareketle Belgrad üzerinde 20 Ağustos'ta Lwow'a ve oradan da Podwoysoki'ye (Podwoysokie) geldi ve Kolordu karargâhı burada yerleşti.

Türk ordusunun Galiciya'daki harekâtına ana hatlarıyla bakmak gerekirse; Türk ordusu, Ruslarla ilk teması 2 Eylül'de Bozikow bölgesinde sağladı, ertesi gün de Pototory bölgesinde çatışmalar devam etti. 6 Eylül'e kadar süren çarpışmalarda çok sayıda Rus kaybı ve esir alınmakla birlikte Türk ordusunun kaybı da küçümsenmeyecek derecede idi. Bir kere topluca esir düşen bazı birliklerin yanısıra her iki tünden 700 kadar şehit verildi. Cephedeki hareketlilik bu günlerde yerini tahkîmata ve hazırlığa bıraktı ise de 16-17 Eylül'de düşman taarruzu başladı. Bu iki günlük taarruz sonunda Ruslar, Türklerden daha fazla zâyiat ve 300 kadar esir vererek çekildiler. Ancak Galiciya'ya geldiğinden beri Türk kolordusunun toplam zâyiatı 95 Subay ve 7000lere ulaşmış bulunuyordu. Hatta bazı bölükler maalesef komutansız kalmışlardı. 30 Eylül günü Rus ordusunun Türk kolordusuna yönelik saldırıları püskürtülmüş ancak gün boyu süren şiddetli çarpışmalarda düşmanın çok fazla zâyiat ve 500 kadar esir vermesine karşılık Türk kuvvetlerinin şehit, yaralı ve esir olmak üzere toplam zâyiatı 45 subay ve 5000 er civarında idi. 1916 yılı Ekim ayının değişik zamanlarında Türk kuvvetleri düşman birlikleriyle temas kurdu. Askeri raporlarda bu ayki çarpışmalarda Rusların Türklere göre 4-5 kat daha fazla kayıp verdiği ifade edilmektedir.

1917 yılı muharebeleri 1916 yılı kadar yoğun geçmese de, Ocak ayı sonu, Mart başları ve Nisan ayı ilk haftasında, Rus ordusuyla zaman zaman karşılıklı kayıpların verildiği çarpışmalar yaşandı. Esas Rus saldırısı 29 Haziran'da başladı. 1 Temmuz'da Türk birliği Rus ordusunun önemli mevzilerini ele geçirdi. 2 ve 3 Temmuz'da devam eden çatışmalar sonunda Rus kuvvetleri ağır kayıp verdiler. Rusların sadece Brzezany bölgesinde 13.000 kadar ölü bıraktığı bilinmektedir. Temmuz'un ortalarından itibaren Rusların umumî geri çekilişi başladı. Ağustos'un 16'sından itibaren de Türk birlikleri çekilmeye başladılar. 15. Kolordunun son birlikleri 26 Eylül 1917'de İstanbul'a ulaşmış bulunuyordu⁴.

Buraya kadar ana hatlarıyla temas ettiğimiz Türk ordusunun Galiciya'daki aşığı yukarı 1 yıllık harekâtı, esas itibarıyla Brzezany - Rohatin civarında yoğunlaşmış olmakla birlikte Galiciya'nın diğer bazı bölgelerinde de görülmüştür. Yaralı Türk askerleri daha ziyade Krakow'daki hastanelere nakledilmiş ve pek çoğu buralarda şehadet mertebesine ulaşmıştı. 15. Kolordu, Galiciya cephesinde 12 Subay ve 853 asker esir almış ama çok sayıda esir ve şehit vermiş idi. Türk Genelkurmay kayıtlarında bütün Kolordunun kesin zâyiatını içeren bilgiler bulunmamakla birlikte, harp ceridelerindeki dağınık bilgilerden

⁴ Birinci Dünya Savaşında Galiciya cephesindeki Türk birliklerinin harekâtı ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz., *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Avrupa Cepheleeri*, Genelkurmay Başkanlığı Yay., Ankara 1996, s.11-64.

çıkarılan kanaate göre, 100 subay şehit ve 120 subay yaralı olmak üzere şehit ve yaralı sayısının 15.000 civarında olduğu⁵ tahmin edilmektedir.

Galiçya harekâtında yukarıda ana hatlarıyla bahsedilen askerî gelişmeler yaşanırken, Galiçya'daki Türk varlığının Türkiye- Polonya kültürel ve siyasî ilişkilerinde de önemli izler bıraktığını söyleyebiliriz. Bazı Polonyalı yazarların ifade ettikleri üzere; Osmanlı askerlerinin Krakow'da bulunuşları, kent sakinlerinde oldukça canlı ve olumlu tesirler bırakmıştı. Almanlar ve Avusturyalıların yeni müttefiki Türkler, Galiçya halkına Macar Honvedleri'ne⁶ kıyasla çok daha egzotik görünmüşlerdi, bazı tarih yazarlarına göre Türkler, korkudan daha ziyade ilgi uyandırıyorlardı⁷.

Türk askerlerinin Galiçya'da bulunuşunu, Polonya'nın yeniden bağımsızlığını kazanmasıyla ilişkilendirenler de olmuştur. Lehli kâhin Wernihora'nın o meşhur; "*Türk atını Dinyester'de suladığında ayağa kalkacaktır Polonya*"⁸ kehânetini, bazı yazarlar; "*Türk tümenlerinin 1916-1917 yıllarında Rus cephesindeki mevcudiyeti, belki de bağımsızlığın yeniden kazanılmasına etki eden bir unsur olmuştur, kim bilir ?*"⁹ şeklinde yorumlamışlardır. Tabii ki bu yaklaşımlar Lehlilerin şuur altındaki Türk imajını ortaya koyan ifadeler olarak görülmelidir. Krakow Jagiellon Ünivesitesi Şarkiyat Bölümü'nün öncülerinden Prof. W. Kowalsky'nin Türk dili ve edebiyatı üzerine yaptığı araştırmalarda Krakow ve Viyana'daki hastanelerde tedavi gören Osmanlı askerlerinden büyük ölçüde faydalandığı bilinmektedir¹⁰. Öte yandan, Enver Paşa'nın Krakow'u ve cepheyi ziyareti, Şehzade Abdürrahim ve Ömer Faruk Efendilerin ve Osman Fuad'ın

⁵ A.g.e., s.64; Galiçya'daki şehit sayısını tespit, MSB'nin kayıtları (*Şehitlerimiz*, Ankara 1998) ile, Nüfus Müdürlükleri Arşivlerinde bulunan ve daha sonra Ankara'da toplanan Vefâyata Mahsus Vukuat Defterlerinin birlikte değerlendirilmesiyle daha doğru rakama ulaşılabileceği kanaatindeyiz. Şehit araştırmalarında Vefâyata Mahsus Vukuat Defterleri'nin yeri ve önemi hakkında bkz., Nuri Köstüklü, "Balkan Savaşlarından Milli Mücadeleye Şehitler Üzerine Yapılacak Bilimsel Araştırmalarda Metod ve Kaynak Meselesine Dair Bazı Düşünceler", *Dokuzuncu Askerî Tarih Semineri II* (22-24 Ekim 2003 İstanbul), Genelkurmay Basımevi, Ankara 2006, s. 205-219; Nuri Köstüklü, "Bodrum Vefayata Mahsus Vukuat Defterleri", *III. Uluslar arası Her Yönüyle Bodrum Sempozyumu 30 Ekim- 1 Kasım 2013 Bodrum, Bildiriler*, C.II, İzmir 2014, s.643- 647; Nuri Köstüklü, "Birinci Dünya Savaşı Sosyal Tarihinin Yeterince Bilinmeyen Bir kaynağı: Vefayata Mahsus Vukuat Defterleri", *Uluslar arası I. Dünya Savaşı Sempozyumu (Türk- Rus Penceresi)*, 12-15 Kasım 2015, İzmir, Türk Tarih Kurumu.

⁶ Avusturya-Macaristan Ordusunda 310.Alay

⁷ Beata Nykiel, Piotr Nykiel, (çeviren:O.Fırat Baş) "Türkler Galiçya'da", Polonya Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği resmi web sitesi

http://ankara.msz.gov.pl/tr/ikili_isbirligi/polonya_kulturu_vebilimi/polonyaturkiye/turkler_gali_cyada/

(erişim tarihi: 06.11.2013)

⁸ Polonya'nın Ankara Büyükelçiliği resmi web sitesinde bu şekilde geçen sözdeki "Dinyester nehri", bazı yayınlarda "Vistül nehri" (Sema Uğurcan, a.g.m., s.267), biraz ileride bahsedileceği gibi, Türkiye'nin Varşova Büyükelçiliğinin yazılarında ise "Horin nehri" olarak geçmektedir.

⁹ "Türkler Galiçya'da", gösterilen yer.

¹⁰ Aynı.

moral vermek için cepheye savaşan askerleri ziyaret etmeleri¹¹, tabii ki Türk-Leh ilişkileri açısından Polonya kamuoyunda olumlu izler bıraktı.

Savaşın sona ermesiyle yeni bazı acılar ve problemler de kendini gösterdi. Binlerce esir ve şehit verilmişti. Galiçya'da esir düşen Osmanlı askerleri Rusya'nın Ukrayna bölgesindeki esir kamplarında, ya kısa sürede hayatlarını kaybettiler ya da çok zor şartlarda hayata tutunmaya çalıştılar¹². Galiçya'daki Türk şehitleriyle ilgili olarak ileriki yıllarda Türkiye Cumhuriyeti yakından ilgilendi.

Polonya'daki şehitlerle ilgili yazışmalar incelenecek olursa;

Türkiye'nin Varşova Büyükelçisi Ferit Tek'in, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı'na gönderdiği 14 Ocak 1937 tarihli yazısı Polonya'daki Türk şehitleri ve şehitlikleri ile alakalı önemli bilgiler içerdiği için aynen veriyoruz;

"Pek Muhterem Başvekilim Efendim

Polonya'da kalan şehitlerimizin mezarları bu güne kadar bir araya toplatılıp imar edilememiştir. İcra edilen tetkikâta nazaran mezarların bir araya toplanması ve imarı 60.000 lirayla sağlanabilecektir. Bundan üç sene evvel vaki olan müracaatım üzerine Millî Müdafaa Vekâleti bu sene başlanılmak üzere 12.000 Lira¹³ tahsisat yolladı. Bu kredinin gelmesi üzerine mahallî hükümetten mezarlık yerini isteyip îmar ve nakle mübâşeret edeceğim. Yalnız Türk şehitleri mezarlığının yapılacağı şehir hakkında mütâlaa ve emr-i devletlerini almağa kesin ihtiyaç hissediyorum.

Takriben 30 parçaya dağılmış bulunan mezarlıkların çoğu Lwow şehri civarındadır. Umumi mezarlığın bu civarda yaptırılması mümkündür. Bir de Harb-i Umûmî esnasında Avusturya cephesinde harp eden kitalarımızın Horin nehri üzerinde harp ettikleri bir şehirde bina edilmesi kabil-i tasavvurdur. Horin üzerinde inşası düşüncesinin sebebi şudur:

Polonya an'anesinde, Polonya'nın taksiminden evvel vefat etmiş Wernihora isimli bir halk şairi vardır. Bu şair Polonya'nın istiklali için çalışmış ve siyasetle alakadar olmuştur. Slowacki ve Czajkowski'nin yazdıklarına göre ölmeden evvel Polonya'nın istikbali hakkında söylediği sözler arasında demiş ki: '*Polonya birçok seneler esir yaşayacak, sonra İngilizlerle Fransızların yardım ettikleri ve Türklerin atlarını Horin'de¹⁴ suladıkları gün yeniden istiklale nail olacaktır*'.

Tefe'ülün (kehânetin) Polonya taksimine taalluk eden aksamı tahakkuk ettiği gibi, Türk atlısı hakkında söylediği sözler de bu son harpte tahakkuk

¹¹ ATASE Arşivi; Klasör:4402, Dosya: H-60, Fihrist: 1-9; Klasör:4402, Dosya: H-72, Fihrist:1-5.

¹² Galiçya'da Ruslara esir olan Türk askerlerinin durumu hakkında ayrıntılı bir çalışma için bkz., Nuri Köstüklü, "I.Dünya Savaşı Srasında Rusyanın Ukrayna ve Diğer Bölgelerindeki Türk Savaş Esirlerine Dair Bazı Tespitler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, sayı:83, Temmuz 2012, s. 1-16.

¹³ Diğer yazışmalarda bu rakam 12.100 lira olarak belirtilmektedir.

¹⁴ Bkz., 8 numaralı dipnot.

etmiş, süvarilerimiz atlarına Horin'de su içirmişlerdir. Bu an'ane bütün okumuş Polonyalıların bildiği bir vak'adır. Ve Türkiye-Polonya dostluğunu an'ane ve kutsiyet sahasına nakl eylemektedir. Böyle bir vaziyetten faydalanmak, memleketimizin istikbali nokta-i nazarından her halde bir faidedir. Bineanaleyh şühedâ mezarlığımızı Horin üzerinde harp ettiğimiz sahada yapmak ve bir abide üzerine şair Wernihora'nın sözlerini yazdırıp altına da '*İşte biz geldik*' gibi bir ibare yazdırmak gelecekteki siyasî menfaatlerimize uygun olacağı açıktır. Şu kadar ki, takdir buyurulacağı vechle bu yolda hareketin Sovyetlerce kötü yorumlanması ihtimali vardır. Filhakika Horin havzası, bölünmeden evvel de Lehli, şimdi de Lehli'dir. Yani Ruslarla bir alâkası yoktur. Bununla beraber yine yanlış anlaşılması, kötü yorumlanması mümkündür. İşte bu sebeple zat-ı sâmilelerini tasdia cesaret ediyorum. Mezarlığın Lwow civarında mı, yoksa Horin üzerinde mi yapılmasının uygun olacağı ve Lwow'da yapılması tensip buyurulduğu halde dahi orada yapılacak âbideye Wernihora'nın ifadesinin yazılmasında bir mahzur olup olmayacağı hakkında emr-i devletlerine muntazır bulunduğumu arz eder ve bilvesile teyit ve tevsiki ihtirâmât eylerim efendim hazretleri"¹⁵.

Varşova Büyükelçisi Ferit Tek'in, Başvekâlet makamına gönderdiği bu yazı üzerine Milli Müdâfaa Vekâleti'nin görüşüne müracaat edilmiş ve Milli Müdâfaa Vekili Kâzım Özalp imzasıyla 25 Ocak 1937'de Başvekâlete konu ile ilgili olarak şu değerlendirme gönderilmiştir;

"Polonya'da kalan Türk şehitlerinin kemikleri bir araya toplanarak bir şehitlik yapılması ve bu şehitliğin mevkiinin tayini ile abidenin üzerine yazılacak ibare hakkındaki Varşova Büyükelçiliği'nin yüksek makamlarına yazdığı bağlı mektubunu okudum.

1-Varşova Büyükelçiliğinden Vekâletimize gönderilen 4.6.1935 tarih ve 214 sayılı yazılarında Polonya Hükümetinin verdiği resmî mâlumâta nazaran Polonya dâhilinde şehitlerimize ait 26 muhtelif yerdeki 2262 mezarın Lemberg (Lwow) şehri civarına toplanarak bir şehitlik vücuda getirilmesi teklif edilmiş ve bunun için de 50-60 bin lira sarfına ihtiyâç olduğu bildirilmişti.

2-1935'te tahsisat olmadığı için o zaman para verilememiş fakat 1936 senesinde 12100 lira verilerek işe başlanması ve müteakip senelerde de verilecek para ile tedricen ikmalî yazılmıştı.

3-Mektupta umumî şehitliğin Lemberg (Lwow) şehrine mi yoksa Horin havzasına mı yapılması sorulmaktadır. Tarihi bakım itibarıyla Horin havzası olması Vekâletimizce daha muvâfıktır.

4-Şehitliğe yapılacak anıtın üzerine halk şairi Wernihora ifadesi yazıldıktan sonra altına da '*İşte biz geldik*' gibi bir ibare yazılması Türk ve Sovyet dostluğu üzerine yapacağı siyasî tesir, Hükümetçe takdir edileceğinden bu hususta bir

¹⁵ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA); Fon no: 030.10.0.0., Kutu no: 193, Dosya no:325, sıra no:7 (5,6,7,8)

mütâlaa yürütmüyorum. Bizde bütün memleket dışı şehitliklerdeki yaptırılan anıtlarda yazılı olan ibare ‘*Türk şehitleri*’ gibi kısa bir cümleden ibarettir.

5-Mektup meâline nazaran 1936’da gönderilen 12100 liranın el’an sarf edilmediği anlaşılmaktadır. Bu para malî sene sonuna kadar sarf edilemediği takdirde gelecek seneler için tertiplenen programımız kâmilten bozulacak demektir ki doğru bir iş olmayacaktır. Ve binaenaleyh bu paranın bu malî sene sonuna kadar sarf edilmesi hususunda Elçiliğe emir buyurulması.

6-Elçilikçe sarfı temin edildiği takdirde, bu sene ilaveten 4000 lira daha gönderebiliriz. Bu hususun Elçiliğe yazılarak sonunun bildirilmesine müsaadelerini arz ve rica ederim. M.M.V. Kazım Özalp”¹⁶.

Bu değerlendirmeler çerçevesinde, Hariciye Vekâleti tarafından Varşova Büyükelçiliğine muhtemelen 1937 yılı Şubat ayı ilk haftasında aşağıdaki talimat verilmiştir;

“1- Polonya’daki şühedâ kemiklerinin iki ayrı şehitliğe toplatılması ve bu mezarlıkların birinin Lwow (Lemberg) ve diğerinin de Horin havzasında bir mevkide tesisi daha muvâfık görülmektedir.

2- İki ayrı şehitlik yaptırılması tahsis edilen kredinin çok üstünde bir masraf gerektirecek ise tekmlil şühedâ için Horin havzasında yalnız bir mezarlık yaptırılmalıdır.

3- Şehitliklerde rekzedilen abidelere ‘*Türk Şehitleri*’ gibi kısa bir cümle konulagelmektedir. Polonyalılar tarafından Wernihora’nın veya herhangi diğer bir şairin sözlerine işaret eden bir levha konulması arzu ediliyorsa bunda serbesttirler.

4- Bu iş için öngörülen 12100 liranın malî sene sonuna kadar sarf edilmesi gerektiği, aksi takdirde gelecek seneler için tertiplenen programın kâmilten bozulacağı ve bu meblağa ilaveten her sene bütçesinden 4000 lira daha gönderilebileceği Milli Müdâfaa Vekâletinden bildirilmektedir.

5- Şehitliğin mümkün mertebe çabuk yapılması arzu edildiği gibi diğer cihetten tahsis edilen meblağın da malî sene sonuna kadar sarf edilmediği takdirde gelecek sene müşkülâta mâruz kalınacağı nazarı itibara alınarak bu işin bir an evvel neticelendirilmesini rica ederim. Hariciye Vekâleti Vekili”¹⁷.

Bütün bu yazışmalardan açıkça anlaşılacağı üzere, Türkiye’nin Varşova Büyükelçiliği 1935 yılında o günün Polonya sınırları içinde yer alan Türk şehit mezarları için “şehitlik” yapılması hususunda teşebbüse geçmiş ancak o yıl para olmadığı için 1936 yılında bu maksatla 12.100 TL. gönderilmiştir. Şehitliğin Lwow veya Horin havzası veya ikisine birden yaptırılması ve yazılacak ifade konusunda ilgili vekâletlerle yapılan yazışmalar sonunda; tahsisat yetecek ise

¹⁶ BCA; Fon no: 030.10.0.0., Kutu no: 193, Dosya no:325, sıra no:7 (3,4)

¹⁷ BCA; Fon no: 030.10.0.0., Kutu no: 193, Dosya no:325, sıra no:7 (9, 1,2)

her iki yere, eğer yetmeyecek ise Horin havzasında uygun bir yere yapılması ve yazı olarak da “*Türk Şehitleri*” ifadesinin yanı sıra Polonyalılar’ın uygun görmesi halinde şair Wernihora’nın sözlerinin de yazılabileceği hususu Varşova Büyükelçiliği’ne bildirilmiştir.

Bütün bu yazışmalar olmakla birlikte, takip eden yıllarda, “şehitlik yapımı” konusunda herhangi bir bilgiye veya gelişmeye rastlayamıyoruz. Ancak, 1999 yılında Milli Savunma Bakanlığı’na hazırlanan bir yayında¹⁸ Galiçya’da şehit olan Türk askerleri için yapılan şehitliklerin listesi bulunmaktadır. Bunlardan Polonya’nın Krakow şehrinde Rakowicki mezarlığında bulunan Türk Şehitliği’nin 1997 yılında hazırlanıp, açılışının dönemin T.C. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından yapıldığını biliyoruz¹⁹. Fakat İkinci Dünya Savaşı sonrasında Polonya sınırlarının değişmesiyle Ukrayna sınırlarında kalan Galiçya şehitlerinin pek çoğunun mezarlarının ne zaman yapıldığı hususu bilinmemektedir²⁰. Zamanında Polonya’da bulunan ve bugün Ukrayna sınırları içinde kalan ve T.C. Kiev Büyükelçiliği Askeri Ataşeliği sorumluluğunda olan Türk Şehitlikleri şu bölgelerde bulunmaktadır; Kurzay, Lipica Dolna, Mytbasko-Czesniki, Pukov, Rohatin, Lwow (Lemberg), Godorok, Chodorow, Stryj, Drogobycz, Chernovtsy, Olchovic-Pototary, Mieczyschow-Kotov, Huzisko-Podwysokie ve Zileynof. Bulunduğu bölge ile adlandırılan bu 14 Türk Şehitliğinde, bazılarında şehit sayısı bilinmemekle beraber toplamda 2870’den fazla şehidin mezarının olduğu tahmin edilmektedir²¹.

Birinci Dünya Savaşı sırasında büyük bölümü Polonya sınırları içinde bulunan ve İkinci Dünya Savaşından sonra Ukrayna ve Polonya sınırlarında yer alan Galiçya coğrafyasındaki pek çok Türk şehitliği ve şehitler konusu, günümüzde, Ukrayna ve Polonya ile Türkiye arasındaki ilişkilerde tarihi ve kültürel dostluk köprüsü olarak değerlendirilebilir.

3. Sonuç

Kesin bir sayıya ulaşılamasa da Galiçya cephesinde yaralı ve şehit olarak Türkler’in toplam zayıyatının 15.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. 1937 başlarında, Millî Müdâfaa Vekâleti ve Varşova Büyükelçiliği yazışmalarında Galiçya bölgesinde 26 veya 30 yerdeki Türk mezarlıklarından bahsedilmektedir.

¹⁸ *Yurtdışı Şehitlikler*, T.C. Milli Savunma Bakanlığı Yay., Ankara 1999, s.74, 87-101.

¹⁹ Kendisiyle 07 Haziran 2014 tarihinde Varşova Üniversitesi’nde görüştüğümüz Krakow Jagiellonian Üniversitesi, Şarkiyat Enstitüsü, Türkoloji Bölümü öğretim üyelerinden sayın Yrd. Doç. Dr. Piotr Nykiel bize Polonya’da Krakow dışında 3 yerde daha Türk şehit mezarı tespit ettiğini ifade etmişlerdir. Bunlar; Przemysl (7 şehit), Rzeszow (30 civarında şehit), Poznan (2 şehit) şehir veya bölgelerinde bulunmaktadır.

²⁰ T.C.Varşova Büyükelçiliğinin yazışmaları dikkate alınrsa, yapılış tarihi bilinmeyen bazı şehitliklerin İkinci Dünya Savaşı öncesinde 1937- 1938 yıllarında yapılmış olması muhtemel gözüküyor. Ancak, İkinci Dünya Savaşının patlak vermesiyle yapılması düşünülen bazı şehitlik projelerinin de gerçekleştirilememiş olması düşünülebilir.

²¹ *Yurtdışı Şehitlikler*, s.87-101.

Günümüzde ise Ukrayna'da 14 yerde, Polonya'da yalnızca Krakow'da olmak üzere toplam 15 Türk şehitliği bulunmaktadır. Eğer, bazı mezarlar sonradan bir araya getirilmemiş ise, 1937 tespitlerine göre, bugün Ukrayna veya Polonya sınırlarında en az 10-15 şehit mezarlığının henüz tespitinin yapılmamış olduğu anlamı çıkmaktadır. Bu şehitler ki, bir taraftan Müttefikler safında Osmanlı'nın gücünü ortaya koymaya çalışırken, bir taraftan da şair Wernihora'nın kehânetini doğrularcasına Polonya'nın geleceğine etki yapmış bulunmaktadır. Bir başka ifade ile Birinci Dünya Savaşı'nda Galıçya'da şehit olan Türkler ve şehitlikler konusu, bugün Türkiye- Polonya arasında tarihî ve kültürel köprülerin gelişmesine katkı sağlayacak bir mevzu olarak önümüzde durmaktadır.

4. Kaynaklar

Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Fon no: 030.10.0.0., Kutu no: 193, Dosya no:325, sıra no:7, 7 (1), 7(2), 7(3), 7(4), 7(5), 7(6), 7(7), 7(8), 7(9).

ATASE Arşivi

Klasör:4402, Dosya: H-60, Fihrist: 1-9;

Klasör:4402, Dosya: H-72, Fihrist:1-5.

Kitap ve Makaleler

----- 1996, "*Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Avrupa Cepheleleri*", Genelkurmay Başkanlığı yay., Ankara.

ERCAN, Y., 1991, "*Seyyid Mehmed Emin Vahid Efendi'nin Fransa Sefaretnamesi*", A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM), Ankara Ocak 1991, Sayı:2

KÖSTÜKLÜ, N., 2012, "*I. Dünya Savaşı Sırasında Rusya'nın Ukrayna ve Diğer Bölgelerindeki Türk Savaş Esirlerine Dair Bazı Tespitler*", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı:83, Temmuz 2012, s.1-16

KÖSTÜKLÜ, N., 2006, "*Balkan Savaşlarından Milli Mücadeleye Şehitler Üzerine Yapılacak Bilimsel Araştırmalarda Metod ve Kaynak Meselesine Dair Bazı Düşünceler*", Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri II (22-24 Ekim 2003-İstanbul), Genelkurmay Basımevi, Ankara, s.205-219

KÖSTÜKLÜ, N., "*Bodrum Vefayata Mahsus Vukuat Defterleri*", 3. Uluslararası Her Yönüyle Bodrum Sempozyumu, 30 Ekim- 1 Kasım 2013, Bodrum, Bildiriler, C.2, İzmir 2014, s.643-647.

NYKIEL, B., NYKIEL, P., (Çeviren: O. Fırat Baş) "*Türkler Galıçya'da*", Polonya Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği resmi web sitesi

http://ankara.msz.gov.pl/tr/ikili_isbirliigi/polonya_kulturu_vebilimi/polonya_turkiye/turkler_galicyada/ (erişim tarihi: 06.11.2013)

----- 1998, “Şehitlerimiz”, Milli Savunma Bakanlığı yay., Ankara.

UĞURCAN, S., 2006, “Türk Edebiyatında Lehiler”, Osmanlı Araştırmaları XXVIII- Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu’na Armağan IV, İstanbul, s.257-280

----- 1999, “Yurtdışı Şehitlikler”, T.C. Milli Savunma Bakanlığı yay., Ankara.